

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 116 1995

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark

Stockholm: Anders Cullhed, Ulf Boëthius, Ingemar Algulin

Umeå: Anders Pettersson

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktör: Docent Ulf Wittrock

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* skall lämnas dels på diskett (företädesvis i ordbehandlingsprogrammen Word för Windows, Word för DOS eller Word Perfect), dels i form av utskrift på papper.

Bidrag insänds till: Svenska Litteratursällskapet, Litt.vet. inst., Slottet, ing. A0, 752 37 UPPSALA.

Bidrag lämnade senare än 30 juni 1996 kan ej publiceras i *Samlaren* 117 1996.

ISBN 91-87666-10-3

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1996

även behov av lexikografiska och grammatiska arbeten på latin över det isländska språket. En rad islänningar författade verk om Islands historia och kulturhistoria, geografi och mytologi. Överhuvud klagör Sigurður Pétursson hur intresset för det inhemska dominerade i den isländska nylatinlitteraturen.

Att det svenska 1500-talets latinlitteratur inte var tillnärmelsevis lika blomstrande som den danska vid samma tid, konstaterar Hans Aili i avsnittet om Sverige. Något av ett undantag bildade de båda bröderna Magnus i sin exil, Johannes som skrev *Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus*, 1554 (ett verk hemmahörande i den göticistiska historieskrivningens tradition), och Olaus som skildrade de nordiska folkens liv och seder i *Historia de gentibus septentrionalibus*, 1555. En rad alster med politiskt-propagandistiskt innehåll framställdes under århundradet liksom tillfällespoesi. Latinförfattandets verkliga guldålder inföll under 1600-talet, då Sveriges ambitioner att leva upp till sin stormaktsstatus medförde ett rejält uppsving för universitet och lärdomsinstitutioner. Inte minst det inympande av utländsk lärdom som Kristinatidens import av framstående europeiska förmågor innebar befrämjade verksamheten vid de svenska universiteten. Där skrevs stora mängder lärda verk, dissertationer, orationer på vers och prosa, festprogram och personverser, den stora majoriteten på latin. En rad begåvade latinpoeter var verksamma under århundradet. För flera av dem var latinpoesin ett sätt att erövra positioner inom stat och förvaltning; många av dem adlades. En något större utförlighet hade varit önskvärd just när det gäller behandlingen av det sena 1600-talets svenska latinpoesi – Hans Aili antyder ju också själv att just där finns den kvalitativa såväl som kvantitativa tyngdpunkten.

En begynnande latinlitteratur finns i Finland på 1500-talet. Riktig fart skjuter den i och med grundandet av universitetet i Åbo 1640. Där skrevs stora mängder tal och poesi på latin och där författades stora mängder dissertationer på latin. Att denna sistnämnda, tämligen förbisedda genre kan säga oss många intressanta saker om tidens förhållande till antiken på ett mer idémässigt plan blir klart i Iiro Kajantos utmärkta studie över den finländska latinlitteraturen. Renässanshumanismen medförde ju inte bara en ambition att återskapa de antika formerna och att lära sig behärska latinet som medium på ett fulländat sätt. Den ställde därigenom också krav på ett förhållningssätt till den antika kulturen i stort och inte minst till antikens moralfilosofi. Detta blev ett favoritämne i dissertationslitteraturen, där man ansträngde sig att sammanjämka antikens idéer med den egna tidens lutherska dogmatism. Så anammade man Melanchthons version av aristotelismen som innebar att den klassiska traditionen kunde sammanföras med kristendomen, antikens och humanismens optimistiska människosyn med Luthers uppfattning om människan som förtappad och förmögen att nå frälsning endast genom Guds nåd.

De elva uppsatserna i bokens senare del ger tillsammans ett tvärsnitt av latinlitteraturens olika funktioner och kvalitativa nivåer. Pernille Harsting presenterar en fördjupning kring en av humanistdikningen omhuldad genre, avskedsdikten, där hon visar på dess plats i

traditionen. Två av Oslohumanisterna och den norska historiografin belyses närmare i tre kapitel av Inger Ekrem. Peter Zeeberg skriver initierat och intresseväckande om Tycho Brahe och hans Uraniborg och Lars Boje Mortensen tecknar ett porträtt av Anders Sørensen Vedel som inspirerades av Brahe i sitt livsprojekt, lärdomsinstitutionen Liljebjerget. Annika Ström demonstrerar hur den samtida poetikens regler avspeglar sig i Uppsalastudenters och professorers begravningsdikter över den döda Katarina Tidemansdotter från 1628. Hur den isländska traditionen med mnemotekniska verser utnyttjades inom lexikografin i Jón Þórðarsons versifierade glossarier visar Jakob Benediktsson på i ett kapitel. Gunnar Hardarson beskriver isländska insatser på filosofins område på 1600-talet, där Brynjólfur Sveinssons kommentar till Petrus Ramus Dialektik utmärker sig. Karen Skovgaard-Petersen ger spännande inblickar i dansk-svensk propaganda och visar med några utvalda exempel hur danskar och svenskar polemiserar mot varandra. En studie av Raija Sarasti-Wilenius över en av den finska latinretorikens främsta företrädare, Daniel Achrelius, avslutar bokens andra huvuddel.

Man kan ha en del att invända mot bokens disposition. Frågan är om det inte varit bättre att låta det faktum att mängden relevant litteratur varierar stort från land till land (Danmarks och Sveriges latinlitteratur är flera gånger större än de övrigas) innebära att olika stort utrymme tilldelats medförfattarna, trots de risker som bokens redaktör ser med att detta kunde leda tankarna till forna tiders dansk-svenska imperialism. Nu varierar tätheten i framställningen stort mellan de olika nationella avsnitten. Den kronologiska uppställningen med en indelning i block som motsvarar ungefär ett århundrade vardera är vidare ofta väl grov och svåröverskådlig och ibland missvisande. Avsnittet om Finland bildar undantag på denna punkt; en mera finfördelad disposition med underrubriker skapar större tydlighet där.

Volymen lyckas utmärkt väl med sin huvuduppgift, att beskriva latinlitteraturen i all dess mångfald. Sammantaget ger den en god introduktion till en del av litteraturens historia i Norden som länge förtjänat större uppmärksamhet.

Maria Berggren

Herman Schück: *Engelbrektskrönikan. Tillkomsten och författaren*. Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien. Historiska serien 22. Stockholm 1994.

Den medeltida *Engelbrektskrönikan* berättar om upproren mot unionskungen Erik av Pommern, krönikans nattsvarta bov, under ledning av den beundrade hjälten Engelbrekt och avslutas med hans dramatiska död i maj 1436, åtföljd av en kort epilög. Krönikan om Engelbrekt utgör den första tredjedelen av den större krönikan som berättar om Karl Knutsson. De båda krönikorna är sammanställda i handskriften *Codex Holmiensis D6* och har fått namnet *Karlskrönikan*.

Åren 1866–68 gav G.E. Klemming ut *Karlskrönikan* i Svenska fornskriftsällskapets samlingar efter hand-

skriften D6. Handskriften är ett arbetsmanuskript. Där finns strykningar, tillägg och rättelser av allehanda slag. I utgåvan följde Klemming den medeltida redaktörens rättelser och intentioner. Han lät dock trycka de ändringar och rättelser som var gjorda i handskriften efter den avslutade kröniketexten. Klemming diskuterar i den efterföljande handskriftsbeskrivningen bandets olika skrivare, och daterar krönikan till åren runt 1452. Med denna läsning och dateringen kom krönikan att framstå som ett propagandaster, författat i Karl Knutssons kansli. Den tyske historikern Goswin von der Ropp visade i ett arbete år 1876 att *Karlskrönikan* i själva verket var ett arbete av två författare, och att den hade en lång och komplicerad tillkomstprocess. Filologen Erik Neuman skrev en lång och bitvis svåröversätränglig uppsats med titeln *Karlskrönikans proveniens och sanningsvärde*, som sträcker sig genom tre nummer av *Samlaren* (1927, 1931, 1934). I den redogjorde Neuman främst för krönikans olika skrivare och med filologiska metoder kom Neuman till slutsatsen att kröniketexten i D6 var en sammanslagning av två olika krönikor. Med hjälp av daterade och undertecknade brev identifierade Neuman en av skrivarna (hand nummer två) i D6 som riksrådets skrivare Johan Fredebern, verksam på 1430-talet. Neuman urskiljer alltså inte bara det äldre krönikepartiet, *Engelbrektskrönikan*, han identifierar också skrivaren. I *Samlaren* 1934 skriver han vidare i polemik med Kjell Kumlien: »Jag nöjde mig emellertid ej med att konstatera, att renskrivaren av den ursprungliga krönikan (d.v.s. Fredebern) varit lågtysk, jag bevisade också med hjälp av rimmen, att författaren måste ha varit det.» Något senare visade historikern Gottfrid Carlsson, med hjälp av vattenmärkesstudier, att papperet i första tredjedelen av *Karlskrönikan* kunde dateras till 1430-talet, till Engelbrektsupprorens tid. Men alla accepterade inte dessa resultat, och flera forskare fann i krönikan stöd för den läsning av handskriften som Klemming gjort. Debatten mellan de två »skolorna» kom stundtals att bli både häftig och bitter, och någon enighet uppnåddes aldrig.

Herman Schück tar i sin senaste bok således upp ett gammalt problem till ny prövning. Schück tar bl.a. fasta på Neumans resultat men formulerar annorlunda problemställningar, utifrån ett historiskt synsätt. Vid sin diskussion kring arkivmaterial som krönikans källor har han den egna synnerligen goda kännedomen om det medeltida arkivväsendet i Sverige att falla tillbaka på. Schück ställer i sin bok bl.a. upp hypotesen att *Engelbrektskrönikan* bitvis är sammanställd av redan befintliga dikter och visor, och för detta argumenterar han främst i kapitel fyra, fem och sex. Boken är uppdelad i tio kapitel och den har en mycket läsvärd notapparatur.

I inledningskapitlet presenterar Herman Schück problemställningen och undersökningens struktur. I det andra kapitlet redovisar han med yttersta noggrannhet den tidigare forskningen, från den första utgåvan 1674, via von der Ropps fantasifulla tolkningar av texten, till historiska och filologiska arbeten från sent 1980-tal. Det tredje kapitlet ägnas åt skrivaren och skrivarsituationen. Schück menar där att det som tidigare betraktats som censur och tillrättaliggande för Karl Knutssons räkning, också är en stilistisk uppsnyggning. Han visar

att *Karlskrönikans* första tredjedel ursprungligen inte kan vara skriven som en hyllning till Karl Knutsson, som en del forskare hävdar, utan att de passager där denna hyllning förekommer är att betrakta som senare interpolationer.

I fjärde kapitlet, som behandlar krönikans inledning, urskiljer Schück en första separat dikt, som han kallar *Käromålsdikten*. Den har samma sociala ursprung och hemvist som det mot Erik av Pommern anförda käromålet vid skiljedomsförandet i Stockholm år 1435. *Käromålsdikten* daterar Schück till hösten samma år. Det är lätt att i krönikan följa Schücks läsning beträffande denna dikts genesis, den officiella klagoskriften med dess förlagor och därtill tänkbara muntliga berättelser. Därmed inte sagt att man låter sig övertygas om att det är en separat dikt, skriven vid just detta bestämda tillfälle.

I det femte kapitlet argumenterar Schück för att den krönikepisod som beskriver stockholmarnas belägring av slottet, vintern 1435, även den ursprungligen varit en separat dikt, som arbetats in i krönikan. Han kallar den *Gillekvädet*. Episoden utspelas i Stockholm och beskriver inledningsvis två förrädare. Den ene, Bengt Skaning, försvinner raskt ur texten, han beger sig till Danmark av fruktan att bli avslöjad. Den andra däremot, Tord Päderson, beger sig till slottet och uppmanar danskarna att bränna borgarnas bodar, som är obebakade under middagstid. Danskarna gör då ett utfall och sticker köttbodarna i brand. Men Gud och Jungfrun ingriper till stadsbornas fromma, så att branden hejdas och släcks. Efter att på detta sätt undslupit en katastrof, bygger borgarna, till de danskes förtret, ett bastant skyddsvärn och:

borgare sate ther vnder nat oc dagh
qwade drukko oc gjorde them gladh

Episoden kallar Schück en tillfällesdikt, och han skriver: »Men tillfällesdikter ingår i regel i ett socialt mönster, fyller gärna en funktion vid en organiserad akt. Låter sig en sådan påvisas?» Han menar att denna berättelse skulle ha fyllt en sådan social funktion, nämligen vid en sammankomst med ett gille. I den vers i vilken det sägs att borgarna »kvad och drack och gjorde sig glada», tar Schück fasta på verbet »kväda» och knyter det till gillenas sociala aktiviteter. Schück ger verbet betydelsen »att framsäga en dikt». Som stöd för det citerar han två gillesstadgor i vilka det står att en gillesbroder förbjöds att kväda eller sjunga i gillesstugan mellan minnesskålarna. När det gäller tolkningen av verbet i gillesstadgorna, som i vid mening är juridiska texter, kan man kanske falla tillbaka på Schlyters *Ordbok till Samlingen af Sveriges Gamla Lagar* där verbet »kväda» översätts med »utsaga, det som någon säger». Men det är mycket tveksamt om en sådan tolkning är applicerbar på en kröniketext. Vidare finner Schück en innehållslig motsägelse i episoden, och menar att borgarna som satt under väret hade annat att tänka på än att kväda, dricka och göra sig glada, »ett uppträdande som efter utstådda erfarenheter borde ha varit dem främmande». Krönikeversen *qwadhe drukko oc gjorde them gladh* behöver emellertid inte återge en

faktisk verklighet. Med det formelartade tretalet och diktens logik illustrerar den snarare ett lyckligt slut på något som kunde ha lett till en väldig katastrof för Stockholm.

I det sjätte kapitlet diskuterar Schück de i *Cod. Holm. D6* överstrukna 51 verserna som inleds med raden *Engelbert hafde en thiänare först*. Det är dessa verser som tilldragit sig den största uppmärksamheten och den livligaste diskussionen, sannolikt därför att 45 av verserna har en annan rimflätning än krönikan i övrigt. Schück ser i passagen första delen av en tredje större separat dikt, vars avslutning också avslutar krönikan. Han kallar den *Engelbrektsdikten*. Den inleds med följande verser:

Engelbert hafde en thiänare först
blandh sinnä swena j kerlek störst
Magnus beyntzsson munde han heeta

Episoden behandlar osämjan mellan å ena sidan herrarna Natt och Dag – fadern Bengt Stensson och sonen Magnus Bengtsson – och å den andra Engelbrekt och Erik Puke. Osämjan har sin grund i kapningen av ett lybskt handelsfartyg och Pukes angrepp på Täljehus. Dessa verser betraktas av Schück som den första delen av vad han kallar *Engelbrektsdikten*. Efter flera episoder, som främst beskriver militära aktiviteter, och drygt 700 verser följer diktens andra del med en episod som beskriver mordet på Engelbrekt, utfört av den svekfulle Magnus Bengtsson. Med mordet och en epilog avslutas *Engelbrektskrönikan*. Schück menar, i Ingvar Anderssons efterföljd, att de två episoderna ursprungligen utgjort en dikt som författaren splittrat. Det är besvärligt att följa resonemanget, och det är svårt att finna något i krönikan som stöder en sådan läsning. Det hela kompliceras av den första och den andra delens delvis olika rimflätning. Krönikans versmått är knittel, parvis rimmat och stikiskt. Den första delen av den tänkta dikten har en blandad meter. 45 av 51 verser har rimflätningen aab, ccb, o.s.v., medan de resterande sex verserna är skrivna på knittel, liksom den andra delen av den tänkta dikten. Den avvikande rimflätningen i de 45 första verserna har fört forskningens tankar till den yngre latinska sekvensdiktningen, men den är alltid stroferad. Det är kort sagt endast med mycket stor generositet man kan hänvisa till den latinska metern. Trots alla metriska brister har äldre forskning här velat se fragment av en större Engelbrektsdikt, som haft biskop Thomas som initiativtagare eller författare. Det senare avvisas å det bestämdaste och med rätta av Schück.

I sjunde kapitlet återger Schück krönikans innehåll och analyserar de resultat han hittills uppnått. Han diskuterar också den tänkbara muntliga tradition som kan ha legat till grund för fälttågsskildringarna. I det åttonde talar han om författarens arbetsprocess och de tänkbara förslagor som kan ha funnits tillgängliga för denne i olika arkiv. Arkivens betydelse för krönikans tillkomst tonas markant ner.

Kapitel nio är en imponerande undersökning av Johan Fredebern. Neuman lanserade Fredebern inte bara som krönikans skrivare utan också som dess förfat-

tare. Helt övertygande var han dock inte. Schücks fördjupade studier kring denna fråga, belysta ur en annan aspekt, ger den övertygelse som tidigare saknats. Schück redogör ingående för Fredeberns ursprung och sociala ställning i det svenska samhället. Johan Fredebern härstammade från det mecklenburgska frälse som invandrade till Sverige under kung Albrekts regeringstid. Fredebern gifte sig med en kvinna ur den svenska lågadeln och ägde tillsammans med henne godset Körunda på Södertörn. Fredebern, »rikets och rådets skrivare» som han kallar sig själv i ett brev, hade naturligtvis tillgång till officiella skrivelser, och genom sin sociala ställning kunde han vara personligen bekant med de historiska huvudaktörerna och genom dessa få muntlig information om centrala händelser. Hans sociala ställning och geografiska hemvist ger påtagliga genomslag i den litterära texten, vilket Schück tydligt påvisar.

Vad Herman Schück med sin bok visat är att första delen av *Karlskrönikan* ursprungligen varit en separat text, *Engelbrektskrönikan*, som har sin tillkomst i tiden närmast efter Engelbrekts död och sin hemvist i kretsen runt Engelbrekt. Vidare att krönikan till stora delar kan byggas på muntliga berättelser, och att arkivmaterial inte använts vid krönikans författande i den omfattning som tidigare gjorts gällande. Slutligen och inte minst visar Schück att den identifierade skrivaren – Johan Fredebern – med största sannolikhet är författaren till *Engelbrektskrönikan*, som vi har den bevarad i *Cod. Holm. D6*.

Gisela Vilhelmsdotter

Jean Starobinski: *Montaigne i rörelse (Montaigne en mouvement, 2. uppl. 1993)*, övers. av Jan Stolpe. Atlantis 1994.

Jean Starobinski, professor i fransk litteratur och idéhistoria vid universitetet i Genève, har i ett antal decennier sysselsatt sig med Montaignes författarskap. Resultatet blev en magnifik monografi, *Montaigne en mouvement*, utgiven 1982 och reviderad 1993 och nu elegant översatt av Jan Stolpe. Redan vid första utkastet var boken tänkt som ett motstycke till författarens numera klassiska *Jean-Jacques Rousseau. La transparence et l'obstacle* (1957).

Som tematisk kritiker är Starobinskis syfte att så noggrant som möjligt lyssna till Montaignes texter, att finna nycklarna till ett författarskap han belyser som en enhet. Men samtidigt erkänner han att hans projekt präglas av en modern oro. Hans eget skeptiska provande gör att boken också blir en rörelse i Montaigne.

Starobinski utgår i sin analys från Montaignes bestämda förkastande av lögnen och förställningen. »Mundus universus exercet histrioniam» (Hela världen spelar komedi) – Montaigne citerar Johannes av Salisbury, som sammanfattar Petronius. Shakespeare lägger liknande ord i Jacques' mun i *As You Like It*. Till och med »parrhesia», d.v.s. hävdandet att man är uppriktig och talar fritt, är en retorisk figur. För att vi inte skall drabbas av förintelse i en värld där vi saknar varje annan fast grund är uppriktigheten oundgänglig, ty den är